К. КОТЫШЕВ

АХ ҮҮС

Стихотворениелер

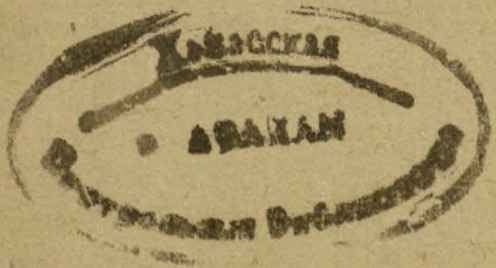
ХАКОБЛИЗДАТ
АБАКАН 1948

И. Котюшев

—□—

АХ·ЎЎС

СТИХОТВОРЕНИЕЛЕР

ХАКАССКАЙ
ОБЛАСТЬТАҒЫ НАЦИОНАЛЬНАЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АБАКАН 1948

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ

И. Котюшев

БЕЛЫЙ ИЮСЬ

СТИХОТВОРЕНИЯ

(На хакасском языке)

СТАЛИН—ПІСТІНЪ КҮНІБІС

Чарых чахсы күн хараа чох ползa,
Чазы хайди порчоланарҷых?
Чалахай аарлығ Сталин чох ползa,
Часкалығ чурт хайданъ килерҷік?

Сталин—пістінъ күнібіс,
Сталин—пістінъ чүреебіс!

Кööленістіг Сталин—сын пабабыс
Күнненъ дее чарых ам сусталды—
Көк порчо чіли өнъзіп чуртыбыс,
Көп чонны часкалығ итті!

Сталин—пістінъ күнібіс,
Сталин—пістінъ чүреебіс!

Уламох хайхастығ киректерге
Устап, Сталин пісті апарча.
Уламох часкалығ, артых чуртасха
Улуғ чолны чарых чарытча.

Сталин—пістінъ күнібіс,
Сталин—пістінъ чүреебіс!

—□—

ЛЕНИН

Хан тузында пил эгебіс пайларға,
Харасхыда, кӳн хараан көрбин, чазаабыс.
Хус учуғызы осхас пос поларға—
Хайдағ сағыс піс ол туста сағынғабыс!
Орайда хара-көк тигірде, кидер,
Оды успас чарых чылтыс көйібіскен.
Ол—хыйға Ленин килібіскен піссер,
Ол иреедегі чонны чарыдыбысхан.
Хан іс-турчанъ хусхун хан, пайларны
Хара чирденъ сыбырыбысхан арығли,
Халых чоннарны—тынъ чазаан хулларны
Хатығ пазыгданъ позыдыбысхан Ильич.
Чалбах советскай странапынъ ӱстінде
Чарых кӳн хараа чачрап сыға салған.
Часканы паза улуғ ӧріністі
Чох чоннарнынъ холларына тудындырған.
Хазии сайбалып уғаа аар тоғысха,
Хачавға даа узубысхан пістінъ Ильич,
Харасхан киреен орта апарарға
Хабасчыларынынъ инъ іздстиине сӧлеен.
Сын чолча кӧві пісті апарча
Сын хабасчызы анынъ Сталин арғыс.
Ол Лениннінъ чахиин сын толдырча,
Сталин парда Ленин тіріг осхас.

ХАКАС АЛЫП

Хызыл тигірде, кидертін сығып,
Халын хара пулут тартыл-сыххан,
Хатығ кӱгӱрт тазылап чатхалып,
Хорғамчыл соох тоңъдол урыл-сыххан...
Ол—Гитлер—тискінген немец анъы
Ойлап одырған, ырсайып санъай,
Ол ханныг чолында халых чонны
Олған-узаананъ хыр-килиген прай...
Хатыг кӱгӱрттіг тоңъдолны удурлап,
Хазыр хуюн кӧдіріліп сых-парған—
Хакас чіріненъ алыптар тӧлі
Хыр аттыг алып Чебодаев парған.
Тынъ чабал, ханныг ол чаада
Тимір кӧксіненъ тоғыр турыбысхан.
Тӧдірленіс чох ол чолында
Тискен ыырчыны сӱр-сыххан.
Чалынға чалтрадып хылызын,
Чабал ыырчыны тоғрап сыххан,
Чӱзіп кизіп Днепр суун,
Чилбіген немецті хыродаан.
Саблыг, махачы чаалазып,
Сабға, махха ол сыххан.
Санъай позын пірініп,
Саблыг герой пол-парған.

СИБИРЯКТАР, АЛНЫНЗАР!

Алтын чир-суғ ӱчӱн, Сталин ӱчӱн!
Ас-полбас тағ чіли турыбызаанъар!
Ачын ыырчыны молат хылыснанъ
Айылбас иде унат-салаанъар!
Піске сала даа хорғыстығ нимес
Пурғун, чалын, хорғамчыл нанъмыр даа!
Паза чарым чолда тохтат-полбас
Пирік хая, хайнап аххан суғ даа!
Алнынзар, алып сибиряктар!
Ачын ыырчаа тоғыр, табрах!
Ай паза чарых кӱн, арғыстар,
Алныбысты чарыдар ырах!
Ченъер, алабарыс чіли, амды
Чир азырылбин, тыынып, тудызаанъар!
Чат-халаанъар чаанынъ чазызында,
Че чир-суубысты ыырчаа пирбеенъер!
Пістінъ тыныбыстынъ паазы—чинъіс.
Пір дее пирбеспіс аннанъ тӧбінге!
Паза пістінъ чалғыс ла чолыбыс—
Пӱрӱнъкі, харғал-парған Берлинге!
Алнынзар, алып сибиряктар,
Ачын ыырчаа тоғыр, табрах!
Ай паза чарых кӱн, арғыстар,
Алныбысты чарыдар ырах!

ХАРАХУС

Хусхуннарны тохтағ чох сӳріп,
Хатығ ханаттығ харахус харбасхан,
Хан тигірзер оларны хызып,
Хара чирзер тӳзіре саап турған.
Китеп ноо-да айна хусхун
Көксіненъ тынъ палығлабысхан,
Көк тасхыл суу чіли, ханы
Көп тамчыхнанъ сіскір-сыххан.
Тохтабин, ханы ахчатса даа,
Тынънанъох тынъ ол тудысхан.
Тамыр, чӳрее асхынах саапчатса даа,
Тохтабин, хазыр хус тартысхан.
Чирде көп хусхуннарны көр-салып,
Чачри андар атых-тӳскен;
Чирге тӳзіп, чалбайта сабылып,
Чалбранып ол тынъ көй-сыххан.
Кӳн хараа, ах тигірні тулған,
Кӳӳлеп көй-турған ӧрт учурылбас,
Көп хусхуннар ӳстінде чадып,
Көй-париған пір харахус...
Хорыхпас пісінъ Гастелло алып—
Хайхастығ харахус ол полған!
Хусхунны чинъерге ле хынып,
Хада көйіп анъдарылып халған.

Хызыл ханы прай ахханҷа
Хыртысти ыырҷыны ол көргөн,
Хынған чинъіске читкенҷе
Харбазарға ол хығырған;
Хазыр анынъ харбазии
Хаҷан даа полар историяда.
Хайхастыр анынъ кӱрезии
Хачан даа ундылбас чонда.

—□—

АТЫҒЧЫ

Атыҕчы анъчы—хакас Тамачаан
Атыстыҕ хабыссар парыбысхан.
Анъ-хустарны чачрада атчаан
Андарох ол хада апарыбысхан.
Хыя позытпачанъ, чаза атпачанъ,
Хайданъар „Тайга ээзі“ тіп адалчанъ;
Хачан ол тайҕада анънап чөрзе,
Хус, анънары тайҕанынъ анин полчанъ.
Сах ідөк, хайди Хакассияда,
Сас тайҕаны аралап чөрченъ,
Сорыҕ чаанынъ хри чох чазызында
Сутка ибре чадыҕ чох чөрченъ.
Күстіг сорх, хар пораанда ағас арали
Көөлче чылып, істеп-алып, китеченъ
Кізі чіченъ ікі азахтыҕ анънарны,
Көп-көні, тігі чачрада ол атчанъ.
Ана ол тоҕыс анынъ тыны полча!
Аны толдырбаанда ол сыдап полбаан!
Анда фашист анънарны тооспаанда
Анъчы Тамачаан анъвирын тохгатпаан.

—□—

ИЛЬЕ АҒАМА

(ПОЭМА)

Хара кічігденъ сыҕара
Хул, чалчы полып чөргезінъ:
Харам пай малын хадара,
Хырых чыл артиинанъ илеезінъ.
Арыҕ кӯзінъвінъ ӯчӯн син
Ахча-исті албачанъзынъ,
Анынъ ӯчӯн парасхан син,
Аҕырыҕ, кинем алчанъзынъ.
Ханынъны сорып, пазынып,
Хазиинъны аринча чіп-салҕан,
Хара, сыхтыҕ чир алтына
Хачанҕа даа ол сух-салҕан.
Ах хаялыҕ „Оспа“ таҕ турча,
Анынъ олиинда, хырланъда,
Аал осхас сыират харал-турча,
Анда саблыҕ аҕам чатча.
Кидер хырыҕда, пір чирде,
Кічичек кірезек турчадыр,
Кӧк мохтыҕ тастар ӯстінде
Кӯргеен чіли пӧзік ӯӯлчедір.
Синінъ сыырадынъ ибре
Сахчанъ от, сіген өс-парҕан,
Суҕлыҕ нанъмырҕа индіре
Сайлыҕ чолахтар хазыл-парҕан.
Хайда хыр-сыират алтында
Хатыҕ, улуҕ чол толҕал чатча.
Хараа кӯнӧрте аар-тӧдір
Ханъаа, машиналар иртісче.
Таныс, исченънер аттарын

Тоғыр сығара тартыпчалар:
Тӱрче дее полза сых-парып,
Тоғазарға тохтапчалар.
Холларын пилге тудынып,
Хыр ӱстінзер сых-парчалар,
Хойыг сыыратты аралап,
Хайда чатчатханынъ тілепчелер.
Ар—хырыгзар пастыр-парып,
Ах пастарын кӧдірчелер,
Анда киркен пічікті кӧріп,
Арлыг адынъ адапчалар.
Хынған хоос порчолар олар чулып,
Хомды ӱстінде туу салчалар,
Ханъза-хапчыхты сығаарып,
Хринъа синінъ одырчалар.
Хазыр тамкы тыхтап-алып,
Хайхастыг отых сығарчалар,
Хыбын сығара от сағып,
Хабо тамылдырып алчалар.
Хабылдырып, тамызып, тартып,
Хайхап чоохтасчалар синненъер:
Хайди пайға тоғыр турып,
Хорыхпин кӱрескенінъненъер.
Тахпах, ыр—чітіг тиринънененъ
Тузаланчанъ полғанынънанъар.
Талбрапчатхан чӱреенъненъ
Тардах пайға тоғыр турғанынънанъар.
Хазыр чалынныг сӧстерінъ
Харахтарына оларнынъ тастап,
Хакас чоннынъ тынъ аар пазынын
Хыя тастырға хығырып,

Чилбіген пайлар уналып,
Чилегезіненъ чох иділген.
Чир, ис олардanъ алылып,
Чонға пір санъай пирілген.
Кіленчік хоныхты тастап,
Кізі чіли чон чуртабысхан.
Көспин, пір чирде орныгып,
Күсгіг хоных пӳдірген.
Алынча хоныхты тастап,
Аарлап колхозха кіргеннер.
Ағас салдаларчы тастап,
Аар тракторларны алғаннар.
Чӳзеер ат, кізі итченъні
Чалғыс трактор ит-турча,
Чара итченъ тогыстарны
Чалғыс комбайн ит-турча.
Чӧрченъ ползанъ, хынчанъ ағам,
Көні нымах пілдірерчік,
Исченъ ползанъ, паарсах ағам,
Исте ле чӳреенъ көдірілерчік.
Хайда даа, хачан даа,
Хайди даа полбаан нимелер
Халых чоннынъ ӳлгӳзінде
Хайхастыг прай иділчелер.
Хазалчых оттар орныңда
Хойыг пугдай, арыс чайхалча,
Пайлар малы чӧрченъ чирде
Колхоз малы хадарылча.
Садах пайлар чирлерінде
Совхоз, колхозтар пӳт-парған.
Саасхан даа тӳспес чирлерде

Село, городтар пол-парған...
Илья ағам! Минінъ ӱнім
Истілченъ полза хулаанъа!
Искірерчікпін хабарым
Илег синінъ чӱреенъе!
Амды изен полған ползанъ,
Аданъ чиріне ӧрінерчіксінъ.
Амды ӧрчіліг син чуртап,
Аарласта, честе поларчыхсынъ.
Чӱреенъдегі сӧсті сығарып,
Чахсы ырлар салярчыхсынъ,
Чонны чахсы кирекке кӧӧктіріп,
Чуртха син туза идерчіксінъ.
Казахстаннынъ Джамбулы осхас,
Кӱлӱк ырчы поларчыхсынъ.
Кирек тоғысты толдырарға
Кӧп полызығ идерчіксінъ.
Синінъ ырлаан тахпаанъны
Сизіп, пічікке пазарчых,
Синінъ ысхан нымаанъны
Сиріп пасха киреречік.
Амғы инъ улуғ кізіненъ
Аргыс чіли чоохтазарчыхсынъ!
Амғы инъ кічіг кізіненъ
Ада чіли чоохтазарчыхсынъ.
Хынған тоғызынъ тоғынып,
Халых чонға сабланарчыхсынъ.
Хызыл орденнар син алып,
Хакас позынъ ӧрінерчіксінъ.
Пістінъ амғы чинит улус
Пічікке сині ӱгредерчік,

Пілбеен нимее ӱгренебес,
Піске полыс идерҷіксінъ.
Постынъ тілінең газетаны
Позынъ амды хыгыраҷхысынъ.
Полған на иирде манъныгда
Патефон, радио тынънирҷыхсынъ.
Узанмас, тынаг кӱнде дее
Улуг ӱлӱкӱн идерҷіксінъ,
Чахсы тынан килер ӱчӱн
Чылыг Крымга чӧреҷіксінъ.
Хайпірее ағырыбыссанъ даа
Хорыг-сарыг чох поларҷых,
Хайдар даа полза – больницаа
Хараазынанъ апараҷых.
Сынап киирібіссенъ арыгли,
Санъай чатыра азриҷыхпыс,
Сигіс частыгларга чіли
Сағысырап ла тураҷыхпыс,
Чалахай син анҷада
Чатпаан ползанъ, килізіп,
Чахсы пістінъ чуртаста
Чуртаан ползанъ, килізіп.
Мындаг туста чир ірікпин,
Мунъ чыллар чуртирга чарир,
Минута даа тик иртірбин,
Маңъат тогыс ам парир.
Аарлыг чоннынъ идізі
Ал позына парчадыр.
Андаг чуртты кӧрбеен кізі
Аар чобағлыг полыптыр.

ПІЛӨ КӨЛНЕҢЪ ТОҒАЗЫҒ.

Изен, о хынчанъ Піло көлім минінъ!
Ирткенні сағысха кирерге мин килдім.
Ирбен оттыҒ көк чазы чуртчылынынъ
Инъ кічіг—очы оолҒы мин полчам.
Ундытпадынъ ни минінъ пабамны?
УлуҒ пайнынъ чылҒызын хадарчанъ
пір оол,
Узун сынныҒ паза чалбах чарынныҒ,
УҒаа чабал хырна тонычах кис-чөрченъ ол.
Хынза мында, мин турған чирде турып,
Хатып парған көксін ол нымзат-турчанъ
полар,
Хара суунъны, улуҒ теглектендіріп,
Харахтарынынъ чазы синзер тӱскілеченъ
полар.
Піло көл! Чох, син ундытпаан поларзынъ!
Пір дее азырылбас нанчынъ полған ол синінъ.
Паза парчанъ чирі чох полған анынъ,
Пӱрӱнъкӱденъ пӱрӱнъкее теере синде
полчанъ.
Аар чуртастанъ позирға сағыс тудып,
Алтын танъ атарын сағып турчанъ чазыда,
Ам на танъ атып, кӱн сыҒып, сағыл-тур
АллыҒ чирінінъ пір алтынчы чардыҒында.

—o—

АХ ӲӲС

Улуғ хәрлығ тасхылданъ пасталып,
Улып тӱсчезінъ, көп суғлығ Ах Ӳүс.
Узун ханаттығ табрах хус чіли,
Учух-сыхчазынъ көк чазызар тӱс.
Тайыс чирде сай салып, тохтабин,
Тӱс, көк чазыны син синепчезінъ,
Тӱрче дее пір уйғу-чадын пирбин,
Тӱріліп, пӱгіліп тобырчазынъ.
Хаяны хызып, көні чол тудып,
Хырларны, тағларны талапчазынъ.
Хынғанни толғалып, атыға тӱзіп,
Хайдағ чирге минъдеп парчазынъ син?
Ах Ӳүс! Хазыр, кӱстігзінъ уғаа!
Ағызынъ синінъ пурғуннығ, табрах!
Ай-соонъ сӱріп чидер сағаа
Ах чарыхта кӱс чох осхас!
Пуурығып, тарынып, тура салып,
Пазынънанъ сығара ойлапчазынъ,
Паза ағас, тастарны ходырып,
Пуртах-сартахты хада ағысчазынъ.
Кізілер, киме чох полып, киспин,
Көк оттығ хазынъны хастапчалар,
Көре хорығып паза кичіп полбин,
Көс хринда одырып хончалар.
Алып кізі синінъ ээнъ полыбызып,
Аринча синінъ пазыңъа сығар.
Анынъ кӱзі сининенъ азынып,
Арғал чон чуртына туза идер!

АЛТЫН АЙ

Ағастығ тағнынъ кистіненъ
Алтын ай, көдіріліп, сығадыр,
Ах-көк сырлығ чарии анынъ
Айландыра чарыт-турадыр.
Хайдағ чахсы полча часхы иирде,
Хынығ алтын айны көрерге,
Хазынъ, сыбы, тиректер алтында
Хынчанъ хыснанъ чоохтас-турарға!
Чол париған кізее хараа чолда
Чахсы, көгліг арғыс ол полча,
Чалғыс азах, уғаа хызаат чирде
Чар азырбин, тӱс чол көзітче.
Аяс тигірде пулут чыылып,
Алтын сустарын айнынъ пыласча,
Ах чарығын чазырыбызып,
Алтын ай хайдар-да чіт-парча.
Алтын ай [illegible] сүтеөттек,
Айланып чандыра парбадах,
Аллыг хыраа чариинъ саддах,
Ах танъ ачхыда төгінімдах!

ЧАСХЫ

Суғ, чазы, тағлар усхурчызы,
Аалчы хабарлачанъ—часхы читті!
Хоолада сиртеп ізік тудазын,
Халын уйғуларын ол чарытты.
„Турнъар!—тіпче ол ізікте.
Аалчылар мына чидіп одырлар!“
Аалчылар, хос аттығ чӱгӱртіп,
Киліплечелер, киліплечелер.
Чазы, тағлар чочып, усхунып,
Ах чоорғаннарын хыя тастапчалар,
Арығ суғнанъ манъаттап чуунып,
Наа ноғаан көгенек кисчелер.
Узуза кисченъ киптерін суурып,
Чул, көл—суғлар даа тур-килчелер.
Аалчыларнанъ чоох чоохтасхлап,
Уйынъ-айынъ олар тӱсчелер.
Часхы—торғаяхтынъ туғаны
Аны чидікпин сағаан пір чыл.
Чиде-салғанына өрініп,
Чайхал-киліп ырлап, плесет салча.
Ас өскірченънер, часхы читті!
Хапчағай чазызар сығынъар!
Чӱзер пудтығ урожай төстеп,
Чапчанъ, чахсы піс тоғынаанъар!

ЧАЙЛАҒ

Чӳс часғыҕ тыттар аразында
Чалғыс ах турачах ағарча.
Чабыс чар алтында, хринда,
Чул пилтірі толғалып ахча.
Көгерген ыраххы таҕ кистіненъ
Көстеліп—хызарып ай сыхча,
Көгліг чазынынъ тӳс ӳстіне
Кӳмӳс-алтын чарнин тастапча.
Арыҕ тастында, чол хазында,
Ах чохыр інектер турчалар,
Ах хәлаттыҕ ипчілер, інек саап,
Ах флягаларға сӳт урчалар.
Харасхы тигірнінъ тӧзінде
Хызыл иир чарии чарых көйче.
Хамыстыҕ хара көл ӳстінде
Хойыҕ ах тубан туу тартылча.
Хоор аттыҕ хадарчы інекті
Хараағы хадарыға сӳр-парча.
Хойыҕ от аразынанъ кинетін
Хончатхан хусхачах учухча.
Чазы нанчылары, мал ээлері,
Чайғыда малнанъ чуртапчалар,
Чахсы хадарып малны, сӳт пиріп,
Чир-суға улуҕ кӳс хосчалар.

КҮР ОТ

Сығып килген күн хараа
Сағыл-турадыр көк чазаа,
Суғ тасханда түүл-халған суғ
Сарығ порчоларға сых пир-тур.
Санап тооспас көк порчолар
Сағылыс-турлар чазыда.
Суғлалған пүкте көк оттар
Күрлен-турлар тузында.
Пүкте совхоз тоғысчылары
Пүүн от саап наа пастапчалар,
Паар ат көлген машиналар тадрап,
Порчо, оттарны чаттыр-парчалар.
Чайхал-турған пүк оды
Чахсы прай сабыл-парча,
Чібек хур чіли чирде
Чыстығ от халын үүл-халча.
Аар, от аразынанъ көдіріліп,
Аймах көгненъ ылапча.
Ах хайлах ағаа ун хозып,
Ах тигірзер көдірілче.
Күр отнанъ малны азраза,
Күзі-саа анынъ хозылча.
Күстіг отты мал чеенде,
Көп ит-чағ ол пирче.

ПОРААН

Хар пораан—ойынчы, сохтанчы,
Хыр ӳстінде узуп, тура-салған.
Харны хаап, аар-пеер тастабызып,
Хысхырып, уундар ол ойлап-сыххан.
Анда харны чоғар тастабызып,
Ах пулут иде турғызыбысча.
Ағас-тас чолында уруиза,
Ханаттығ хус иде учухтырча.
Чолда париған пір апсахты
Чабыс хыр алтында сӳре читкен,
Чортып, пастыр-париған адын
Чиченъ, пір ле тохтада ол сапхан.
Апсахха позына сохтанып,
Аллығ пӧрин хаап, суура тастаан,
Алдырбин, аар тастааннанъ тастап,
Аар ойлада позын сазып, ойнаан.
Кӳзі сыхпин, тохтабин пір дее,
Кӳнӧрте, хараазынанъ хайнапча,
Кизек ағастарда, ӧзеннерде дее
Кӧмек хар хырлар ол тастағлапча.
Хар пораан! Син піске хабастах.
Харны хырада таста хыр иде!
Хри-пазы чох хыраларда
Хас тайғадағ ас турзын кӳск

ТАСХА

(Басня)

Орайда чалғыс пора тасха
Обаа үстінде одырча.
Одырбинанъ, ол тообызып,
Өзелістіг чобал-сыхча:
Хайдаг хатыг соох полчадыр!
Ханым турып, чарчап парбим...
Хайди-ползa хонып алзам,
Хайди даа уя чазирбын!
Танъ атып, күн сых-киліп, чылып,
Тонъанын ол ундыбысча,
Төөле іди тооп, „идем“ тіп,
Тілге ле пызып иртірче.

— —

ТАХПАХТАР

Пістінъ Карпов Асхыстанъ
Пілісненъ хайхас итченъ:
Полған на гектар чирденъ
Пис чӳс пуд пуғдай алчанъ!

* * *

Остаап, пір дее уйғу-чадын чох,
Оғыр немецтерні унатхан!
Онъ, сол көксінде ачығы чох
Орден, медальлар хазан-килген!

* * *

Дмитрий Агеев Алтайданъ
Молат аттыг алып полча—
Майылбин, турбин, пір чылла
Мунъ гектар чир талап салча!

—▭—

СОДЕРЖАНИЕЗІ

	стр.
Сталин—пістінъ кӱнібіс	3
Ленин	4
Хакас алып	5
Сибиряктар, алнынзар!	6
Харахус	7
Атығчы	9
Ильє ағама (*поэма*)	10
Пілӧ кӧлненъ тоғазығ	15
Ах Ӱӱс	16
Алтын ай	17
Часхы	18
Чайлағ	19
Кӱр от	20
Пораан	21
Тасха (*басня*)	22
Тахпахтар	23

Редактор А. Астанаева.

Подписано к печати 11 сентября 1948 г. АЧ00515. Печ. л. 1. Авт. 0,7. Уч. изд. 0,7. Тир. 5000 экз. З. 2785. Тип. из-ва „Советская Хакассия", г. Абакан. Цена 2 руб.

Падяны ~~1 сан 45~~ 1-00